

Իր եկեղեցիներուն, որ անոնք ղրկեն ֆարզիչներ և ուսուցիչներ Բրիտանացի դարձնելու մոնկոլներն ու չինացիները: Բայց աւա՜ղ Քրիստոսի եկեղեցին դաւանաւքի բառերո՛վ կ'ուզէր հիմնել այն Լուսեղէն Կառոյցը որ կը կերտուի նահատակութեամբ, անձնանուի-րութեամբ ու սիրո՛յ ծառայութեամբ:

"Անառակ Որդի" առակին մէջ անօթի ու կիսամերկ որդին "ինքզինքին" եկաւ, ու ոչ թէ ուրիշը դատապարտեց իր ողբերգութեան համար: Եկեղեցիները իրե՛նց փառասիրութեան, իրենց թուլութեան ու կարծատեսութեան պատճառա՛ւ է, որ տառապեցան ո՛ւ կը տառապին նաեւ այսօր: Մարդ արարած ամբարտաւան է, գոռո՛գ է, չուզէր ընդունիլ իր յանցանքը, չուզէր ինքզինքին գալ, կ'ուզէ միշտ ուրի՛շը յանցաւոր գտնել:

«Ինչո՞ւ եկեղեցին չկրցաւ արշաւող Թուրք-Թաթար ցեղերը Բրիտանեացնել» հարցումին, պիտի խնդրէի, որ ընթերցողը ի՛նք պատասխանէ անկեղծութեամբ, իրաւա՛մբ և խոստովա-նութեամբ:

ԱԼՊԷՌԻ ՆՈՐԱՏՈՒՆԿԵԱՆ

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԱՆՆՈՒՆՈՒ ԽՕՍԲԵՐԸ

(A G R A P H A)

Ընթերցողներուն թերևս պարմանք պատճառէ յոգսուած իս Վերնապրին բնթերցումը: Վտաւհարար հարց տան ա-նանք թէ միթէ կանոնական չորս Աւետարանները չէ՞ն պար-գաւկեր Քրիստոսի բոլոր խօսքերը, ևս եթէ ոչ՝ ինչո՞ւ հա-մար անանք դուրս ձգուած են Աւետարանէն: Վերայիշուել հարցումները ինքնաբերաբար կը պատասխանուին երբ ի մտի ունենանք հետևեալները:—

1. Երկար մամանակ Քրիստոսի կեանքին ու զործունէու-թեան պատմութիւնը ևս ստացումները բերանացի եղան: Առաքելոյնքն ու աշակերտները Քրիստոսի վարդապետու-թիւնը բերանացի կը տարածէին Փոքր Ասիոյ երկիրներուն, Յունաստանի և Իտալիոյ մէջ: Վարդապետը դրաւ ուսանող չձգեց իր հետևորդներուն. բայց, Յ. Ք. 61 թուականին, Ներսիսի հայածանքէն ու հրամայած կոտորածէն ետք, այլ մտայած քրիստոնեաներ հաւաքուելով տեսան թէ իրենց եզ-րայրներուն կարեւոր մէկ մասը սպաննուած էր, ինչպէս օ-րինակ Պետրոս Առաքելը: Անոնք իմաստութիւն սեպեցին զբի տանի Յիսուսի պատմութիւնը և այլ կանոն զործը յանձնեցին Մարկոսի: Մարկոս Առաքելը, ստաջին տնոյմ ըլլալով հաւաքեց ու զբի առաւ Յիսուսի կեանքին ու զոր-ծունէութեան մասին զոյ կողոյ մտնողութիւնները:

2. Մարկոսի Աւետարանին հրատարակութիւնը մեծ ընդունելութիւն դատ նորադարձ քրիստոնեաներուն մօտ: Ուրիշներ եւս հետեւելով Մարկոսի օրինակին, սկսան նիւթեր հաւաքել Քրիստոսի անձին, ապրելակերպին, հրաշագործութիւններուն եւ վարդապետութեանց մասին: Կարճ մտմանակի ընթացքին, բազմաաւ ջրիստեանց շրջանակներ ունեցան իրենց Աւետարանը, աշնպէս որ Բ. դարու կիսուն, ջրիստեանց եկեղեցին ստիպուեցաւ քննել շրջան ընող Աւետարանները եւ օրինակները վաւերացնել: Անոնք կը կազմեն մեր աշխարհին Աւետարանները, ըստ Մատթէոսի, Մարկոսի, Ղուկասու եւ Յովհաննէսի: Քանի որ կանոնական հռչակում չորս Աւետարաններ իրենց մէջ չէին պարփակած Քրիստոսի լոյսը խօսքերը եւ ուսուցումները, միւս աւետարանները եւս շրջապայութեան մէջ չէին սկզբնական շրջանի ջրիստեանական աշխարհին մէջ:

Քրիստոսի անձանօթ խօսքերը, որոնք կը ճանչցուին յաւարէն *Aggrapha* անունով, կանոնական Աւետարաններէն անջատ՝ կը պահուին նաեւ այլ հեղինակութիւններու մէջ, զորս պիտի տեսնենք:

AGRAPHA-ի ԳԻԻՏՔ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

1889 թուականին սկսեալ Քրիստոսի անձանօթ խօսքերը ուսումնասիրութեան նիւթ դարձան:

Aggrapha-ներու հաւաքումը գմարին զորքը կատարած է Alfred Resch: Իսկ, 1896ին, ամերիկացի գիտնական J. H. Ropes-ի կը պարտինք Resch-ի հաւաքած *Aggrapha*-ներուն քննադատական ուսումնասիրութիւնը, որ ցարդ մնացած է յիշեալ նիւթը չօգտուող դասական զորքը:

1897-ին, անգլիացի երկու հնախօսներ՝ B. P. Grenfell եւ A. S. Hunt, *Oxyrhynchus* քաղաքի (այժմու Behnesa, Միջին Եգիպտոս) իրենց պեղումներուն ընթացքին, Բ. դարի պատկանող պապիրոս մը պտան, որուն երկու երեսները զըրւած էին: Պապիրոսի ընթերցումէն ի յայտ կու գար որ ան մաս կը կազմէր Քրիստոսի խօսքերու հաւաքածոյի մը:

Դարձեալ նոյն հնախօսներուն կը պարտինք զիւտը Թովմատի Աւետարանին եւ յաւելեալ երեք պապիրոսներու:

Բանառներու համար հետաքրքրական էր զիտնալ թէ Դ. դարէն ստաց ինչպէ՞ս կազմուած էին այս փոքր զբօրը (8.5x7 սմ.): Բարեբախտաբար, բացատրու թիւն մը կը գրանենք Սր. Յովհան Ոսկերեան Հայրապետին քարոզներէն մէկուն մէջ, ուր կը յիշուի թէ «կիներ եւ փոքրեր սովորութիւն ունին հմայեակի տեղ փոքր աւետարան մը կրել իրենց վրէժն»:

Aggrapha պապիրոսներու յաջորդ զիտը կը կատարուի 1935 թուականին, H. I. Bell եւ T. C. Skeat գիտնականներուն կողմէ:

Սակայն, 1945-46 տարիներուն, հիւսիսային Եգիպտոսի մէջ պահուող Գորթական մատենադարանի մը ձեռագիրնեւրուն ի յայտ գար, պերագանցեց վերոյիշեալ հաւաքող զեւտերը:

Քառանկ չորս վաղարձագիցված զանազան կուժի մը մէջ. անոնք թէև, կ'իյնան Նոր Կտակարանի պարտական զբոհում շարքին, բայց կը բաժանուղակեն Քրիստոսի մեղի անձանոթ խօսքերը:

Քրիստոսի անձանոթ խօսքերու պիտին ամենակարեւորը և՛ Հետաքրքրականը Քաղմասի տեսութանն է: Ան Երեսնի կեանքի մասին պատմութիւն մը բլլալէ տեսիլ՝ Հաւաքածոյ մըն է Քրիստոսի խօսքերուն(1):

Սկզբնաղբիւրները որոնցմէ քաղուած են Քրիստոսի անձանոթ խօսքերը:

Ա.— Նոր Կտակարան

Նոր Կտակարանի մէջ Քրիստոսի երկու խօսքերուն կը հանդիպինք, որոնք արձանագրուած չեն չորս Աւետարաններու մէջ:

ա.— Պոպս Առաքեալ մէջբերում մը կ'ընէ Երեսնի խօսքին երբ Հրամարտ կ'առնէր Եփեսոսի երկնցներէն.—

«Ամէն բան մեղի ցուցուցի, թէ աշխարհ ալ տըք է աշխարհի ու աշխարհեանի օգնութիւն ընել, և միտք բերել Տէր Երեսնի խօսքը՝ զոր ինք բոստ. Աստի երանելի է տալ քան թէ առնելը» (Գործք Առաքելաց, Ի. 35):

բ.— Պոպս առ Թեսաղոնիկեցաց սուգած Առաջին թուղթին մէջ կը գրէ, թէ մեղեքները որ յարութիւն պիտի առնեն, ողբերուն Հետ միտնալով երկինք պիտի բարձրանան Քրիստոսի երկրորդ գալուտն.—

«...Հետք մենք ալ որ ողբ մնացած ենք՝ անոնցմով մէկտեղ պիտի յափշտակուինք ամպերով Տէրոջը աջիւ, ելլելու օդին մէջ, և աշխարհ յախտան Տէրոջը Հետ պիտի բլլանք» (Դ. 16):

Գ.— Աւետարանի Զեռագիրներուն մէջ զոյ յաւելումներն ու տարբերակները

Առաջին, Երեսնի պատմութեան վերաբերեալ գրութիւն մը Յովհաննէս Աւետարանին մէջ է և՛

Երկրորդ, Ղուկասի կողմէ արձանագրուած երկու խօսքեր՝ որոնք թէև, կը պահպանեն նախնական բնաւորներու մէջ, սակայն դրածածուած են Հին ձեռագիրներու մէջ:

Անոնք, սկզբնական շրջաններուն գրուած բլլալով ձեռագիրներու մէջ, ալ մը կը գտնուին ներկայի իրենց տեղը Աւետարաններուն մէջ:

(1) Թալմասի աւետարանին ուսումնասիրութիւնը եւ քաղմասնութիւնը կատարած է Դերեմիլիկ Սոյս. Փոլատեան: ՏԵՄ. ՀԱՅԵՐԱՐԱՆ ԸՍՏ ԹՈՎՄԱՍՈՒ, ԵՐԵՒԱՆ ԽԱՌՈՒԾ ԵՂԻՎ-ՏԱԿԱՆ ՈՐԱԳԻՍՏ ՍԿԱՅԻՐՈՒՄԵՐԷՏ, ՊԷՅՐՈՒՔ, 1960:

«Եւ ամէն մէկը իր տունը դնաց :

Եւ Յիսուս Զիթենեաց յետոյ : Ու առաւանդը հորէն առնաւոր եկաւ ի բոլոր ժողովուրդը իրեն կու գար . ու ինք կը հաւանէր ու կը սորվեցնէր անոնց : Եւ զպիւրնէրր ու փարիսեցիները շնոր թեան մէջ բռնուած կ'ըն մը բերին անոր , ու զանկեաւ մէջնաղը կոչեցնելով՝ բոլին իրեն , Վարդապետ , այս կ'ընը շնոր թեան մէջ այս մեղքը դործած տառնը բռնուեցաւ : Եւ օրէնքին մէջ Մովսէս մեղի պատուիրեց այսպիսիները քարկոծել . Հիմա դուն ի՞նչ կ'ըսես առոր Համար : Զայս կ'ըսէին՝ զանկեաւ փարձելով՝ որպէսցի անոր վրայ ամբաստանութիւն բնկաւ . առիթ մը ունենան . բայց Յիսուս զէպի վար ծռելով՝ մատուցը պետին վրայ կը գրէր : Սակայն երբ վրան ինկան՝ հարցնելով իրեն , վեր հայեցաւ . ու բաւ անոնց , Զեղմէ անմեղ եղորր՝ առաջ անկեա թող քար ձգէ առոր վրայ : Եւ հորէն զէպի վար ծռելով՝ զանին վրայ կը գրէր : Եւ անոնք դայս բնկաւ ու իրենց իրաճատանքն յանդիմանուելով՝ մէկիկ մէկիկ գուրս կ'երէին , ձերբէն սկսած մինչեւ յետինները . Եւ Յիսուս վեր հայելով՝ բաւ անոր : Ով կ'ըն , ո՞ր էն անոնք որ քաւ վրայովը ամբաստանութիւն կ'ընէին . մէկը քեզ զոտապարտեց : Եւ անկեա բաւ , Ոչ մէկը , Տէր . ու Յիսուս բաւ անոր , Եւ ալ չեմ դատապարտեր քեզ . զիս ու տակէ Լաւս մեկը մի գործեր» (Յովհ. Է. 53-Ը. 11) :

«Եւ բաւ Յիսուս , Հայր , թողութիւն տուր առնց , վասնզի չեն գիտեր ինչ կ'ընեն» (Ղուկաս , ԻԳ. 34ա) :

«Եւ զարձաւ յանդիմանեց զանոնք՝ բնկալով , Զէք գիտեր թէ ինչ հողի տէր էք դուք . վասնզի Որդին մարդոյ չեկաւ մարդոց հարկները կորսնցնելու , հապա փրկելու» (Ղուկաս , Թ. 55-56ա) :

Գ.— Պարակաւոնն Աւետարաններ Եւ այլ պարակաւոնն գրութիւններ

Պարակաւոնն Աւետարաններէն ամենախաբէտըն է Նազարիւրեցիներու Աւետարանը , որուն մէջ բաւական թիւով խոսքեր կան որոնք չենք գտներ Կանոնական Աւետարաններուն մէջ . օրինակ , կը կարդանք թէ Յիսուս իր անմեղութեան համար կը մերժէ մկրտուիլ Յովհաննէս Մկրտիչէն . ան կ'ըսէ .

«Ե՞րբ մեղահաճ եմ եւ որ պարտուոր եմ երթալ եւ իրմէ մկրտուիլ» :

Այլ Պարակաւոնն Աւետարանները որոնց մէջ կը հանդիպենք Agapha-ներու հետեւեալներն են .—

- Ebionites
- Կնոստիկեան
- Թովմատի
- Յակոբոսի
- Կեղծ Մատթէոսի եւ
- Նիկողեմոսի :

Պարակաւոնն գրութիւններէն կարեւոր են

— *Թղթակցություն եղևորոյ Արդար Թագաւորին և Յիսուսի միջև :*

— *Epistula Apostolorum, որ խօսակցություն (dialogue) մըն է Յիսուսի և տնոր աշակերտներուն միջև, Քրիստոսի Յարութենէն հար տեղի տնեցած :*

— *Պատմություն Հիւսն Յովսէփի, զոր Յիսուս ձիթենիներու յերան մըայ իր տաքեալներուն պատմած է իր հօր կենքիին և մահուան մասին :*

— *Յաշուսթիին Պետրոսի :*

— *Թուղթ Տիմոսի հայրն :*

Դ.— *Նկեղեցական Հայրերու գործերուն մէջ*

— *Բարիտի*

— *Կղեմէս Բ.—ի*

— *Յուստինոսի*

— *Երանոսի*

— *Կղեմէս Աղեքսանդրացիի*

— *Տերտուլիանոսի հայրն :*

Ե.— *Պատարագամատոյցներ և Նկեղեցական Կանոններ*

Որոնց մէջ շատ քիչ թիւով Agrapha կը գտնուին: Աղեքսանդրիոյ Պատարագամատոյցին մէջ, Տէրունական աղօթքին մէջ կը կարդանք հետեւեալ յաւելումը.

«Եւ մեզ փորձութեան մի տանիր որ կարող չենք տանելու» :

Իսկ եկեղեցական Կանոններէն ևն.

— *Didache Բ. դար*

— *Syrian Didascalia Գ. դար*

— *Apostolic Constitutions Դ. դար :*

Ջ.— *Կնոստիկեան յայտնութեան և անոր և երկիր*

Կնոստիկեան Աւտարանէն տնկալ կան նաև հետեւեալ Կնոստիկեան գրութիւնները.

— *Book of Thomas the Athlete*

— *Apocryphon of John*

— *Pistis Sophia*

— *The Two Books of Jeu*

— *Memoria Apostolorum*

— *Questions of Mary*

— *Excerpta ex Theodoto*

— *Kephalaia*

— *Book of Mysteries*

— *Odes of Solomon հայրն :*

Կ.— *Թալմուտ*

Թալմուտական գրականութեան մէջ միայն երկու տեղ կը հանդիպենք Քրիստոսի անունով արարած.

ա. — Արամէական խօսքը Մատթէոսի Ե. Գլ. 17րդ. հոմարին թէ՛ մի կործէ՛ք թէ՛ ես եկայ օրէնքը կամ մարդարէնէրը տրելու, չեկայ տրելու հապա կատարելու:

բ. — Մեծ հօշակ վայելող եղիազար Հիւրկանոս Հրեայ աստուածարանին մէկ գրութեան մէջ, ուր վերջինը կը նկարագրէ իր տեսակցութիւնը Գալիլայի Եսայիայի անձինքի մը հետ: Յակոբոս Հեռեկայ հարցումը կ'ընէ հիւրկանոսին. «Ձեր օրէնքին մէջ գրուած է, դուն պտնիկին վարձքը պէտք է՛ բերես Աստուծոյ տունը, ուրեմն, օրինաւոր է այս տեսակի գրած գործածել Գահառայական խորհրդական մը հոգաբարձ: Երբ եղիազար տալու պատուիրան մը չի գտներ, Եսայիայ իրեն կ'ըսէ. «Այսպէս սորվեցուց ինձի Նազարէթի Յիսուսը. Պտնիկի մը վարձքէն հատարած գումարը պիտի վերադառնայ պտնիկի մը վարձքին: Աղակցութենէ եկածը պիտի վերադառնայ աղակցութեան»:

Ը. — Իսլամական հեղինակներ

Իսլամ հեղինակներու մօտ, մասնաւորապէս իսլամ աստուածարան Էյ-Նազարիի գրութիւններուն եւ Գուրանին մէջ կը գտնուին շատ մը պարականոն աղբիւր ու Agrapha-ներ:

Իսլամներ Եսայիայի պատմութեան ու վարդապետութեան ծանօթացան Քրիստոսեայ կրօնաւորներու միջոցաւ: Ապա Թալիպ Էյ-Մաքթի, գալտրանիայի խնարհութեան տառի-հաթիւնը, Եսայիայի մասին գրած է հեռեկայը. «Ան բառ. Խրաշէյի գաւակներուն, ո՞ր կը մեծնայ հանդիմ. հոգին մէջ: Ճշմարիտ կ'ըսեմ ձեզի, իմաստութիւնը միայն կրնայ աճիլ մարդու սրտին մէջ, երբ ան հոգի վերածնունդ է»:

Ազրար մեծ Մոնկոյ թագաւորը (1547-1605) պատերազմէ մը ետք յաղթական մատր կը գործէ իր մայրաքաղաքը Fathpursikri (Հեղկատտան) եւ այդ առթիւ մզկիթին հարաւային դրան վրայ կ'արձանագրէ Եսայիայի հեռեկայ խօսքը. «Եսուս, խաղաղութիւն թող բլրայ իր վրայ, բառ է Է. Այս աշխարհը կամուրջ մըն է, անցիր անոր վրայէն, բայց հոն մի բնակիր»:

Նոյն իմաստով Երրայեցոց Թուղթին մէջ կը կարդանք. «Վստնդի մենք հոս միայսն բաղաք չունինք, հապա հանդերձեայր կը վնտունք» (ԺԳ. 14):

Քրիստոսի՝ մեկի անձանթի եղող խօսքերուն ուսումնասիրութիւնը եւ յայտնաբերումը ոչինչ նուազեցուց կանոնական չորս Աւետարաններու արժէքէն, այլ իր օգուտը անհնա՛ցաւ՝ յոյս սփռելու եւ տառիկ տեղեկութիւններ տալու. Եսուս Քրիստոսի կեանքին եւ ուսուցումներուն մասին:

Աղբիւրներ

ԲԱՐԳԷՆ ՎՐԴ. ԹՕՓԱԼԵԱՆ

JAMES HASTINGS — A Dictionary of Christ and the Gospels, N. Y., 1912.

JOACHIM JEREMIAS — Unknown Sayings of Jesus, London, 1964.